

930.85(497.11 Чачак)"1835/1941"(093.2)
69:929(497.11)"1835/1941"(093.2)
72:929(497.11)"1835/1941"(093.2)

**Др Милош
РАДОВАНОВИЋ**

дипл. инж. арх.

Факултет техничких наука
Чачак

arh.milos.radovanovic@gmail.com

ГРАДИТЕЉИ ЧАЧКА. МАЈСТОРИ, ПРЕДУЗИМАЧИ И ПРОЈЕКТАНТИ ДО ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

АПСТРАКТ: У изградњи објеката у Чачку важну улогу имали су мајстори, предузимачи и пројектанти. У првом периоду по ослобођењу од Турака мајстори су у Чачак претежно долазили са југа (из данашње Македоније), а од половине XIX века јављају се и мајстори из Аустроугарске и данашње Војводине, али и домаћи. Почетком XX века и између два светска рата преовлађују домаћи мајстори, а за неке радове, као што су браварски и молерски, и даље се ангажују мајстори са стране и домаћи често школовани и у иностранству. Предузимаштво су се обично бавили најспособнији мајстори и представници имућнијих породица као што су Фердинанд и Стеван Крен, Петар Николић, Веселин Миликић, Никола Аћимовић и други. Пројекти за значајније јавне објекте израђивани су у државним институцијама у Београду, посебно у Министарству грађевина, а неке су израђивали и окружни инжењери у Чачку. За приватне објекте обично су ангажовани домаћи инжењери, а за оне важније они из Београда, па и из иностранства.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: грађитељи, мајстори, предузимачи, пројектанти, инжењери, зидари, столари, лимари, бравари, молери

Улога градитеља у изградњи Чачка

Поред грађевинских материјала и конструкција на изградњу објеката, њихову организацију и изглед утицали су и градитељи, односно мајстори, предузимачи и пројектанти. Они су својим знањем и градитељским умећем утицали не само на квалитет и организацију објеката, него и на њихов изглед и стил. Тако су, по ослобођењу Србије, мајстори са југа не само градили објекте и куће по оријенталном утицају, већ су и ширили такво схватање и укус. Касније, од четрдесетих година и половином XIX века, када су почели да се осећају и утицаји из Европе, поред домаћих мајстора и оних са југа, у Чачку се појављују и мајстори из Аустрије и Угарске, а посебно из данашње Војводине.

У другој половини XIX века у Чачку се, поред домаћих мајстора и предузимача, све више јављају и они који су занат учили у Аустроугарској или у нашим већим варошима. Они су у Чачак доносили не само нове начине градње, него и ново схватање и естетске принципе. Важан утицај на начин изградње у овом периоду имали су и инжењери и архитекте (најчешће школовани у Европи) који су пројекте радили по европској моди, али и окружни инжењери својим утицајем и активностима.

Почетком XX века и између два светска рата у Чачку је радио приличан број мајстора и предузимача који су у градњи објеката примењивали европску технологију и обликовне принципе.

Поред мајстора и пројектанти су у значајној мери допринели изгледу и организацији многих објеката у Чачку. Овим послом бавили су се архитекте, грађевински инжењери, па чак и неки предузимачи и технички цртачи.

Мајстори и предузимачи

Одмах по ослобођењу од Турака и у Чачку су, као и у другим варошима Србије, за све значајније градње ангажовани мајстори са југа, а највише из Македоније, односно Дебра, Охрида и Прилепа.

Први озбиљнији грађевински радови били су преправка џамије и њено враћање у статус цркву. За овај значајан посао, како сазнајемо из писма епископа Никифора Максимовића митрополиту Петру Јовановићу 1834. године, били су ангажовани мајстори из Македоније - Дебрани. Епископ у свом писму наводи: *Добависмо мајсторе Дебрane и на њој одби заишћу нам надницу њо 5 гроша на друја на дан да оно шћо има цркве окрече сћоља и изнуџра и њојашсе.*¹

И на градњи Господар Јовановог конака следеће 1835. године учествовали су мајстори са југа. Из једног документа сазнајемо да је 20. марта 1835. године послато десет Гога из Карановца за постављање темеља и да је већ у септембру Конак био готов. Надзорник радова био је Јосиф Добровић, а молерске радове, односно штукатуру и сликану декорацију у шиљастим луковима изнад прозора, урадио је Јанко Михаиловић Молер.²

Мајстори из Македоније били су ангажовани и на изградњи епископског конака 1837. године. То сазнајемо из писма епископа Никифора упућеног Кнезу Милошу у марту 1837. године у коме стоји: *Оћемо ли у име Боја мајсторе њојаћашци, и у јайцију уводишћи; Неке сам врло вешће мајсторе од Охрида и Дебра есе-нас кајарисао, и сваки дан љедам каг ће доћи.*

[1] Радивоје Бојовић, „Чачак на цртежу Феликса Каница”, *Зборник радова научној скупи Бојородица Градачка у историји српској народа*, Чачак, 1993, 254.

[2] Исто, 256.

Кнез је дао сагласност за градњу, а мајстори су стигли већ почетком априла и за посао тражили 20.000 гроша.³ Вероватно је ова сума прихваћена, јер су радови отпочели одмах и били готови још исте године.

Поред мајстора са југа у Чачку почињу полако да се јављају и домаћи мајстори који су на почетку радили углавном споредне послове. Тако из једног акта из 1838. године сазнајемо да је мајстор Милован Јовановић кречио Магистарски дом и градио ар, и за то му је плаћено 16 надница.⁴

Четрдесетих година XX века јављају се и квалитетни домаћи мајстори који су занат научили од мајстора са југа, а било је и мајстора са стране. Из једног документа сазнајемо да су 1844. године зидарски мајстори Јован Вељковић из Охрида и Радисав Ивановић из Чачка склопили уговор за зидање цркве у селу Врдила код Краљева.⁵

После одласка Обреновића и доласка уставобранитеља и Александра Карађорђевића на власт, интензивна градитељска делатност је смањена зато што је варош изгубила ранији статус, а многа надлештва су пресељена у Карановац и Крагујевац. Ипак је, упркос овоме, 1848. године изграђена нова мезулана, а радови су били поверени предузимачу Матији Хофману.

У овом периоду извршена је још једна преправка чачанске цркве која је почела да прокишњава. Посао је прво 1854. године поверен београдском шлосеру Јозефу Штајнленхнеру, али је са њим убрзо дошло до спора због промене плана и цене. Наиме, митрополит је захтевао да се црква поправи и торњеви озидају по *руској форми*, што је довело до спора са Штајнленхнером, па је посао тек 1856. године уступљен другом мајстору-зидару Науму Јанковићу из Београда.⁶

[3] Исто

[4] Бранко Перуничкић, *Чачак и Горњи Милановац*, књ. I, Чачак, 1968, 411.

[5] М. Јовановић и Н. Јеремић, *Класицизам код Срба, књија II*, Народни музеј, Београд, 1988, 31.

[6] Бранко Перуничкић, *н. г.*, књ. II, 76.

У другој половини века јавља се и значајан број домаћих мајстора, али је још увек највише оних који су дошли из јужних крајева и населили се у Чачку. По попису из 1863. године међу житељима Чачка забележени су зидар Стеван Крстиновић и шест дунђера, а од мајстора грађевинске струке један тесач и по три циглара и тишлера.⁷

Године 1875. у Чачку се подижу два значајна објекта: Окружно начелство и зграда Гимназије - *Реалчица*. Код оба објекта главни предузимач и носилац посла био је чачански пивар Фердинанд Крен. Крен је, у ствари, био финансијски јемац и гарант посла, а стручни део изградње водили су професионални мајстори - на Окружном начелству Јеврем Савић из Брђана, а на *Реалчици* и хотелу *Касина* Анђелко Крстић пореклом из Македоније.⁸

Крен се јавља као градитељ и предузимач и при изградњи објеката за своје потребе, од којих неке издаје под закуп за потребе војске, а 1882. године гради и Касапске дућане на Малој пијаци. О томе у својим забелешкама сведочи И. Кривачић: *Чачанска ошћина озидала је десет дућана на малој њијаци где су смешћени касии. Ово је кошћало динара 6000 љредузимач је био Фердинанд Крен љивар из Чачка.*⁹ Препокривање чачанске цркве било је 1882. године лицитацијом уступљено Марку Марковићу, предузимачу из Крагујевца.¹⁰

Мајстори грађевинске струке су се већ 1854. године са једним бројем занатлија других струка организовали у заједнички еснаф који је носио назив *Тесачкиј*. Из једног акта из 1863. године сазнајемо да је постојао покушај да се овај еснаф наново организује под називом *Дунђерскиј*, али је Министарство финансија захтевало да се задрже стари назив и стари печат.¹¹ Овај еснаф задржао се

све до почетка XX века, а његова улога била је, поред заштите интереса својих чланова, одређивање квалитета и цене услуга, као и одређивање правила понашања и школовање кадрова.

Обука мајстора грађевинске струке (зидара, тесара, столера, лимара, молера и бравара) вршена је у Чачку у оквиру мешовитог еснафа. За то није постојала посебна школа, већ се занат учио код мајстора најчешће три до пет година. Кад мајстор оцени да је шегрт савладао занат полагао је испит за калфу, а за стицање *Мајсторској љисма* и звања мајстора требало је још коју годину провести са мајстором.

Из сачуване архивске грађе сазнајемо да је не само највећи број мајстора, већ и шегрта грађевинске струке, долазио у Чачак из Охрида, Дебра, Крушева, Прилепа и других места. Они су долазили да уче занат, али су у великом броју и остајали да раде и живе у Чачку или су одлазили и настањивали се по другим местима Србије.

Тако сазнајемо да је код Јеврема Савића из Брђана учио занат неки Мина Данковић из Турске, који је 1868. године положио калфенски испит. Исте године су занат изучили и Милоје Тодоровић и Тодор Митровић код Алексе Мојовића, зидара из Чачка.¹² Код Стефана Илића у Чачку зидарски занат су изучили и Аранђел Трајковић из Крушева (1868) и Никола Димитријевић из Битоља 1870. године. Никола Димитријевић је постао не само познати мајстор седамдесетих и осамдесетих година XIX века, већ и учитељ код кога су зидарски занат изучили Филип Благојевић и Илија Ристић.¹³

Анђелко Крстић, родом из Прилепа, који је заједно са Креном градио зграду *Реалчице* 1875. године, био је не само добар мајстор и предузимач, већ и учитељ и педагог. Код њега је велики број касније признатих мајстора и

[7] Бранко Перуничкић, *н. г.*, књ. II, 9-62.

[8] Међуопштински историјски архив Чачак (МИАЧ), *Кренов фонд*

[9] Илија Кривачић, „Забелешке знатнијих догађаја”, *Изворник* 1, Чачак, 1984, 22.

[10] Исто

[11] Бранко Перуничкић, *н. г.*, књ. I, 742.

[12] МИАЧ, *Проћокол калфенских исћићиа Мешовићој еснафа у Чачку од 1864-1906. љод, 1-2.*

[13] Исто

предузимача научио занат. Из архивске грађе сазнајемо да су код њега градитељско умеће научили Никола Петровић и Наум Крстић из Охрида (1883), затим Јован Богдановић, Арсо Ристић, Петар Костић, Јован Николић, Коста Крстић, Никола Благојевић и Крста Петровић из Дебра исте и Бошко Николић из Дреновца код Прилепа 1886. године.¹⁴

Бошко Николић, ученик Анђелка Крстића, постао је познати мајстор и предузимач који је саградио велики број објеката у Чачку, посебно за Стевана Крена. Он је обучавао и друге мајсторе зидаре међу којима Велисава Јевђеновића и Јована Крстића (1887), као и Тодора Аврамовића из Прилепа и Наума Јовановића 1900. године.¹⁵

Крајем XIX и почетком XX века познати зидар и предузимач у Чачку био је и Тодор Димитријевић из Прилепа који је занат изучио 1893. године код Косте Димитријевића. Он је озидао доста значајних објеката у Чачку и обучио велики број добрих зидара и предузимача. Код њега су занат изучили Тодор Трајковић из Прилепа (1895), Боца Тошевић (1897), Никола Димитријевић, Кузман Тодоровић, Тодор Арсаковић, Бошко Стоичевић и Аранђел Арсаковић из Македоније (1898), као и Трајко Димитријевић 1905. године.

У истом периоду - на прелазу између два века - у Чачку се јавља и познати зидар Аранђел Вељковић, код кога занат изучава Димче Тошовић из Македоније 1899. године. Тодор Трајковић почетком XX века постаје познати мајстор који зидарском послу обучава Петра Дамјановића (1903) и Милана Брацовића 1905. године.¹⁶

И мајстори других грађевинских струка су, као и зидари, у највећем броју били са југа, али их је било и из Аустрије, Далмације и Италије.

По попису из 1863. године у Чачку су регистрована три тишлера: Стефан Марковић,

Станко Стојковић и Јаков Крен.¹⁷ Нарочито се истицао уметнички столар Јаков Крен који је дошао из Аустрије. Седамдесетих и осамдесетих година XIX века се јављају и столари Јован Пајовић и Филип Јаковић који је 1867. године изучио занат код Јакова Крена.¹⁸ Поред Крена у Чачку је радило још столара из Аустрије као што су Шпиранац Ото и Франц који су умногосте допринели да се овај занат усаврши и развије. У то време познати мајстор је био и Наум Трифуновић код кога су многи учили занат, а пред крај XIX и почетком XX века Васо Челебановић, Обрад Секулић и Миладин Ровчанин.

Шлосерски или браварски занат такође се развио у Чачку. Међу првим браварима јавља се Обрад Секулић код кога је калфенски испит полагао 1877. године и Михаило Хаџић. Осамдесетих и деведесетих година XIX века познати шлосери и учитељи овог заната били су Павле Илић и Наум Трифуновић. Почетком XX века код Наума Трифуновића занат је научио и Властимир Ћирковић, власник познате браварске радионице *Вис* између два светска рата.¹⁹ Крајем XIX и почетком XX века као познати бравари јављају се Коста Милојевић, Милорад Радовић, Драгић Ћирковић, Цветко Буројевић, Момчило Влаисављевић и други.²⁰

Међу првим лимарима у Чачку јавља се крајем XIX века Андрија Димитријевић код кога су 1904. године калфенски испит положили Петар и Тихомир Николић. Почетком XX века јављају се и лимари Милорад Николић и Милан Огњеновић.²¹

Молера је у XIX веку у Чачку било ретко и најчешће су овде долазили по потреби са стране или из већих српских вароши. Међу првим домаћим молерима забележен је крајем XIX века Ђорђе Бербовић код кога

[14] Исто

[15] Исто

[16] Исто

[17] Бранко Перуничкић, *н. г.*, књ. II, 9-62.[18] МИАЧ, *Прошколо Калфенских исџиша*, 1-2

[19] Породични архив Ћирковића (необјављена грађа)

[20] Исто

[21] Исто

је 1895. године изучио занат Јеврем Павловић из Козеља.

Предузимаштвом су се бавили претежно бољи и способнији мајстори, најчешће зидари и људи других струка, а пре свега трговци и индустријалци који су у овој врсти делатности видели могућност још веће зараде. Они су обично погађали послове на лицитацији и били финансијски гарант за уговорени посао, а за стручни део на изградњи су ангажовали професионалне зидаре и предузимаче. Тако су за Фердинанда Крена прво радили Јеврем Савић и Анђелко Крстић, а крајем XIX и почетком прошлог века за Стевана Крена је радио и предузимач Вељко Николић. Стеван Крен се школовао у Бечу, па је поред пиварства које му је било главно образовање стекао и знање из грађевинства, што му је омогућило да се успешно бави и предузимаштвом.²² Поред изградње објеката за своје потребе (хотела Крен) и стамбених зграда, учествовао је и у изградњи важних објеката у граду.

Чачански трговци Николићи и Кривачићи такође су се бавили предузимаштвом. Поред објеката грађених за своје потребе они су градили и парни млин, магацине, касапске дућане и зграду касарне. И Веселин Миликић, трговац и председник општине у Чачку, јавља се као предузимач на градњи цркве у Прањанима и згради Чачанске акционарске штедионице заједно са Јевремом Савићем из Брђана.

Овим послом бавио се и Никола Мишовић који је отворио црепану и стругару у Љубићу, а потписивао се као предузимач и индустријалац. Он је почео изградњу Гимназије пре Првог светског рата, али је после рата није наставио због финансијских проблема.

Предузимаштвом се једно време бавио и трговац Никола Аћимовић, а за стручно вођење послова ангажовао је познатог зидара и предузимача Димитрија Стојиљковића који је радио на изградњи бројних важних

објеката у Чачку почетком XX века и у првој деценији после Првог светског рата.

У периоду од почетка XX века па до балканских и Првог светског рата у Чачку се подижу многи значајни објекти које углавном граде чачански мајстори и мајстори са стране. Послови на изградњи државних објекта (основне школе, касарне, болнице и гимназије) уступани су путем лицитације, док су за приватне објекте углавном ангажовани мајстори и предузимачи директном или слободном погодбом. Тако је изградња основне школе уступљена лицитацијом Исидору Радовановићу и Танасију Кнежевићу из Краљева, а касарна Петру Николићу и Компанији из Чачка 1900. године.²³ Болница је 1905. поверена Исидору Радовановићу из Краљева, али се касније због неких разлога одустало, па је извођење радова уступљено Стевану Крену. Изградња Гимназије је на лицитацији 1912. године била поверена Николи Мишовићу, предузимачу из Крушевца, за суму од 357.820 динара, али је због избијања ратова остала недовршена све до после Првог светског рата.

На изградњи бројних објеката почетком XX века нарочито се истичу Вељко Николић (који ради за Крена), Лазар Милојевић, Спасоје Новаковић, Никола Мишовић и Павле Брушлија. Од мајстора у овом периоду најпознатији су Крста Тодор и Никола Димитријевић, који граде Пушељића и Петровића кућу, Димитрије Стојиљковић градитељ Соколског дома, Радничке школе, Љујића магацина, Аћимовића зграде и још неких објеката. Игњат Каргер, који се потписивао као грађевинар, подиже куће и дућане у Чачку, а у раздобљу до балканских и Првог светског рата значајни су још и Јован Анђелковић и Настас Наумовић.

Одмах после Првог светског рата (1919. Године) у Чачку је било регистровано 15 зидара и два предузимача. Из списка грађана вароши као зидари су забележени Наум Јовановић, Јеврем Зарић, Крсман Ћерамилац,

[22] Породични архив Кренових

[23] Илија Кривачић., *н. г.*, 29.

Стојан Хаџић, Велимир и Милентије Методијевић, Тодор Аврамовић, Вуле Лалатовић, Мелентије Михаиловић, Витор Филиповић, Јован Цветковић, Јован Анђелковић, Милован Ђерамилац, Димитрије Јовановић, Вукашин Павловић, дунђер Алекса Михаиловић и предузимачи Димитрије Стојиљковић, Јован Пајер и Павле Брушлија.²⁴ Број зидара је већ 1921. године повећан на 26, а јављају се поново грађевинар Игњат Каргер и предузимачи Никола Мишовић, Алекса Михаиловић, Јаков, Радослав и Павле Брушлија.²⁵ Због изградње вароши број зидара и предузимача почиње нагло да расте, па је већ 1925. године забележено 30 зидара и 5 предузимача.²⁶ Тако се од предузимача јављају и Франц Мајерхофер, Јаков и Радослав Брушлија, Никола Лалатовић и Лазар Милојевић, а од нових зидара Аврам Сенић, Боце Филиповић, Бошко Вељковић, Димитрије Тошић, Добросав Шаинић, Крста Радовановић, Милан Станковић, Милутин Наумовић, Милан Лазаревић, Мијаило Милетић, Милан Микаиловић, Обрад Бојановић, Ристо Милинковић, Светолик Терзић, Вучко Станојевић, Витор Филиповић, Радослав Миличић, Вуле Лазовић и Ристо Милићевић.²⁷

Чачански мајстори и предузимачи грађевинске струке су у раздобљу између два светска рата били организовани у оквиру Занатског удружења за варош Чачак и Срез трнавски (сл. 1). Из једног списка мајстора и предузимача из 1931. Године, сачуваног у Међуопштинском историјском архиву у Чачку, сазнајемо имена најзначајнијих мајстора тога доба (сл. 2).

У последњој деценији пред рат, односно тридесетих година, као најзначајнији мајстори зидари у Чачку истичу се Јован и Душан Цветковић, Јован Анђелковић, Мишо и Драгутин Наумовић, Дејан Петковић, Димитрије

Тошић, Наум Јовановић, Милентије Михаиловић, Коста Дакић, Михаило Дачић, Светолик Терзић, Бошко Вељковић и Јордан и Блажо Стојиљковић. Од предузимача у овом периоду, поред Јакова и Радосава Брушлије и Франца Мајерхофера, јавља се и инжењер Радомир Атанацковић, а овим послом се баве и зидарски мајстори: Наум Јовановић, Милорад Ковкаловић, Секула Кујунџић, Радисав Шуковић, Тихомир Ивановић, Гојко Аничић, Костатин ИЛИ Константин?) Вујадиновић, Василије Ракићевић и Славко Менестир (сл. 15). Предузимаштвом између два рата бавио се и Андрија Димитријевић, лимарски мајстор, власник и градитељ куће са кубетом у Кужељевој улици. Изградњом објеката у мањој мери бавио се и инжењер Светолик-Лика Станковић, сувласник Кренове пиваре. Он је после Првог светског рата радио на довршењу пруге у Љутовници, на изградњи мостова и реконструкцији поменуте пиваре.

Поред зидара и предузимача у периоду између два светска рата видан је нагли пораст и занатлија других грђевинских струка. Тако је 1919. године забележено 13, а већ 1927. године 25 столара и 26 столарских калфи.²⁸ Због интензивне изградње број столара је и даље растао све до пред рат, што је допринело оснивању две столарске задруге у Чачку - *Будућности*, а касније *Јуџославије* (сл. 6).

Слично је било и са браварским занатом. Бравара је 1919. године било 8, наредне 13, а већ 1925. године забележено је њих 20. Најпознатији су били Јеремија и Драгић Ђирковић, Михаило Маркићевић, Филип Димитријевић, Тодор Тодоровић, Властимир Ђирковић и други. У последњој деценији пред рат, поред наведених бравара истичу се још и Мирослав Игњатовић, Мирољуб Јанковић, Јеремија Павловић, Сретен Јаћимовић и Ивартник Паул. Поред наведених велики број бравара био је запослен у Војно-техничком заводу, Железничкој радионици у Љубићу и Фабрици хартије.

[24] МИАЧ, *Списак грађана вароши Чачка 1919. год.*; ОЧ; К-1; бр.-19.

[25] МИАЧ, *Списак грађана вароши Чачка 1921. год.*; ОЧ; К-21; Л-2.

[26] МИАЧ, *Списак грађана вароши Чачка 1925. год.*; ОЧ; К-24; Л-103.

[27] *Општински избори у Чачку 1923. године, Бирачки списак општинске чачанске, Изворник 5, Чачак, 1998, 113-164.*

[28] МИАЧ, ОЧ, К-30, л-3, р-594.

И број лимара је, упоредо са развојем града и повећањем изградње, стално растао, па је само у периоду од 1919. до 1925. године порастао са пет на девет лимара. У периоду тридесетих година прошлог века њихов број знатно нарастао, а међу њима су били најзначајнији Андрија Димитријевић, Миодраг Николић, Милан Огњеновић, Богољуб Томашевић и Милутин Мајсторовић.

Слично је било и са молерима којих раније није било много. Одмах после Првог светског рата (1919. године) забележен је само Јован Станчић као молер, а затим 1921. године Живојин и Радојица Лукић и Танасије Ђорђевић, фарбар. По попису из 1925. године у Чачку је било осам молера и два фарбара, међу којима и тројица руских емиграната - Александар Барлин, Иван Бабан и Василије Мољтов.

Градња свих важнијих државних објеката и у времену између два светска рата уступана је предузимачима лицитацијом. Тако је наставак градње на Гимназији после рата уступљен инжењеру Радомиру Атанацковићу из Чачка, Кланица 1920. Павлу Брушлији, градња Основне школе *Сћеја Сћејановић* Николи Дановичком из Београда, а Тржница 1938. године Мирку Здравковићу из Ужичке Пожеге²⁹ (сл. 3, 4). Изградња нове зграде Поште била је 1939. године поверена ортачкој радњи Мирка Здравковића из Пожеге и Петра Петровића, а столарске радове извела је фирма *Велика Србија* из Београда. Тридесетих година прошлог века у Чачку је било регистровано неколико мањих фирми и задруга које су се бавиле грађевинским и занатским радовима у грађевинарству: *Павле Брушлија и синови*, предузеће *Васа*, столарска задруга *Јуџославија*, браварска радионица *Вис* и други (сл. 8, 9, 10).

Приватни објекти су и даље обично уступани слободном погодбом, најчешће бољим мајсторима и предузимачима. Од познатијих чачанских мајстора знамо да је Димитрије

Стојиљковић после Првог светског рата радио на изградњи Гимназије и на Аћимовића и Младена Луковића кући. Франц Мајерхофер је градио двојну Недељковићима и Вулићевића кућу у Цветној улици (сада Улица Цара Лазара), а Јован Цветковић је радио на адаптацији кафане *Цар Лазар*, Василијевића кући у Улици Кнеза Милоша и куће у Обилићевој улици (сл. 11). Никола Мишовић је поред Гимназије градио приватне и своју кућу, Павле Брушлија мост на Морави, магацин на Великој пијаци и своју кућу. Дејан Петровић, зидарски пословођа, радио је на Гимназији и градио приватне куће, док је Бошко Николић радио за Кренове, а градио је и Стишовића и још неке куће (сл. 14). И Мелентије Михаиловић је био познати мајстор и предузимач који је поред бројних приватних кућа радио и на доградњи Фабрике хартије (сл. 13). Секула Кујунџић је такође био добар мајстор и предузимач. Он је имао регистровану зидарску радњу у Чачку и градио је објекте у граду, али и по околним селима (сл. 7). Уочи рата у Чачку је доста градио и Константин Вујадиновић из Коњевића који је подигао Матића штампарију, Јаковљевића кућу у Церској улици, Димитријевића у Улици Кнеза Милоша, две куће у Хајдук Вељковој, водоторањ код пруге, а радио је и на изградњи нове железничке станице.³⁰

Пројектанти

Први плански објекат подигнут у Чачку после ослобођења од Турака био је Епископски конак. У једном документу стоји да је сам кнез Милош послао план да се у Чачку сагради једно здање на два боја које ће служити као конак епископа.³¹ Не знамо ко је био аутор овог плана, али на основу времена и стила његове израде може се претпоставити да је то можда дело Хаџи-Николе Живковића.³²

[30] Према ауторовим истраживањима и подацима добијеним од Константиновог брата Марка Вујадиновића.

[31] Бојовић Р., *н. г.*, 258.

[32] Исто

[29] Инж. Станковић С. Л., *Необјављени сјиси*, 12.

Други нама познати план направљен је за обнову чачанске цркве почетком педесетих година XIX века. Посао је 1854. године најпре поверен београдском шлосеру Јозефу Штајнламахеру, а у једном документу се каже да *Штајнламахеров план није прихватило њихово власништво унутрених дела*.³³ Вероватно је Јозеф који је био дужан да сачини план ангажовао неког за његову израду, али он није био прихваћен ни од попечатељства ни од митрополита који је желео да се црква по *Руској форми оправи*.³⁴ Зато је наручен нови *План цорња, који је високославно Појечашелство унутрени дела за зидање уз цркву чачанску направити*, а посао поверен другом мајстору 1854. године.

У другој половини века, 1867. године, помиње се да је план за преправку једне штале у Чачку за смештај 20 коња *Народне батерије* у Чачку сачињен у Начелству округа. У једном документу се каже: *По овоме министар црковина описује је наредбу предложеном начелничеству ње је оно сачинило план и предрачун за преустројеније казаног мајстара у шталу, а поштом лиценцију за извођење ње предрачке, држало*.³⁵ План је сигурно радио окружни инжењер у Чачку, а из документације сазнајемо да се на тој дужности у Чачку тада налазио Јан Весели.³⁶

Окружни инжењери су поред других својих обавеза (надзора, примања радова, спровођења лиценцијација и административно-техничких послова), правили и планове и предрачуне за преправку и изградњу мањих јавних објеката, али и за приватне објекте грађана. Из извештаја о раду окружног инжењера Козлића у Чачку за 1869. годину видимо да је он, поред других обавеза, израдио и планове и предрачуне за оправку зграде

Поште и ваге за потребе војске. У извештају стоји:

- Пошта чачанска - *Био сам на лице месца и сачинио сам предрачун са извештајем за оправку, које имаду се свршиши*.

- Кантар за чачанску батерију - *Сачинио сам план и предрачун, послао сам са извештајем јос. Министру црковина, расписао сам лиценцију средним и ближим надлежствима, начинио сам условија и опис посла...*³⁷

Крајем шездесетих и почетком седамдесетих година за потребе Фердинанда Крена радио је пројекте и окружни инжењер из Горњег Милановца Јозеф Лутман.³⁸

За неке објекте пројекти су доношени са стране или су ангажовани пројектанти из Београда, Крагујевца, па и из Аустрије. Тако су за Кренове потребе изградње пиваре, млина и других објеката, пројекти рађени у Бечу. У Креновом фонду се чува и план једног објекта из 1886. године који је у Бечу израдио архитекта Густав Шајерхолц.³⁹ За Кренове потребе су још неки пројекти крајем века израђени у Аустрији и Бечу. Тако је план за Кренову капелу 1891. године израдио Јос. С. Крикнер, а план унутрашњег уређења Никола Зега, професор цртања у чачанској Гимназији, 1894. године.⁴⁰ План за Хотел *Крен* израдио је 1898. године бечки архитекта Паул Бранг, а извођачки пројекат и детаље пластике окружни инжењер Цветковић⁴¹ (сл. 18). Цветковић је 1894. године израдио и ситуациони план и пројекте постојећих Кренових објеката, 1896. план за зграду чачанске Штедионице, а 1899. и план проширења Гимназије за потребе основне школе (сл. 5).

Пројекти за јавне објекте у Чачку, као и у другим варошима Србије, рађени су у државним установама у Београду при Министарству

[33] Исто, 255.

[34] Бранко Перуничкић, *н. г., књ. II, 77.*

[35] Бранко Перуничкић, *н. г., књ. II, 118.*

[36] В. Шолаја, „Окружни инжењери у Чачанском и рудничком округу од 1853-1913. год”, *Вишевековна историја Чачка*, Београд, 1995, 714.

[37] Бранко Перуничкић, *н. г.*, књига II, 130-132.

[38] Породични архив Кренових

[39] Исто

[40] Исто

[41] Ангелина Фоглић-Коријак, *Сецесија у Чачку*, Зборник радова Народног музеја XII/2, Београд MCMXXXV, 180-198.

унутрашњих дела, а касније у Министарству грађевина. Тако су пројекти за Окружно начелство и зграду Гимназије (*Реалчицу*) у Чачку, чија је изградња почела 1875. године, израђени у Министарству грађевина у Београду. Крајем XIX и почетком XX века пројекти за све важније државне објекте (основу школу, касарну и болницу) израђени су у Министарству грађевина у Београду. Знамо да је пројекат за касарну у Чачку израдио архитекта Драгутин Ђорђевић, који је био и хонорарни професор београдског Техничког факултета.⁴² Пројекат за зграду Основне школе *Сџејџа Сџејановић* урадио је арх. Милорад Рувидић, који је и аутор пројеката за цркве у Брсници и Мојсињу (сл. 22). Планове за зграду нове Гимназије у Чачку почетком XX века и цркву у Прељини између два рата урадио је Драгутин Маслаћ (сл. 23). Пројекат за зграду Обласне болнице у Чачку израдио је Светозар Јовановић (старији) у Министарству грађевина у Београду.

Почетком XX века, односно у периоду до балканских и Првог светског рата, у Чачку се јавља неколико инжењера и грађевинара и других професија који се баве изградом планова. Међу њима се, поред окружних инжењера Јована Камачаја и Милорада Протића, а у мањој мери и Матића и Радовића, јављају и Фрањо Неквесил, инж. техничар Смиљанић, пивар и индустријалац Стеван Крен и грађевинар Игњат Каргер. Јован Камачај се јавља углавном на плановима изведеног стања раније саграђених објеката Влајка Антонијевића 1902. године, магацина Стевана Крена 1904. на копијама планова Пушељића куће и кафане и пекаре Лазара Мићовића из 1904. године на коме стоји: *Снимио и исцртао Јован Камачај*⁴³ (сл. 16).

У истом периоду у Чачку пројекте ради и Фрањо Неквесил из Београда који се потписивао као цивилни инжењер и архитекта. Он је радио планове за Основну школу у

Љубићу 1902, Пушељића кућу 1904. и кућу и магацин Перише Весовића у Ломиној улици 1906. године, а вероватно и за још неке објекте (сл. 19).

Почетком XX века на плановима у Чачку радио је и окружни инжењер Милорад З. Протић. Он је радио планове за кућу са дућаном бравара Драгића Ђирковића на Великој пијаци 1910, план за кућу са три одељења Стевана Крена у Улици Кнеза Милоша 1909. године⁴⁴ и план за кућу и локале између два рата за породицу Радосављевић (сл. 17). План за Радничку школу, сада зграду Уметничке галерије *Надежда Пејровић*, израдио је 1911. године инжењер Тихомир Ђурђевић.

На плановима изведеног стања куће и дућана Љубомира Ерића у Улици Краља Александра, преко пута зграде данашње Поште, радио је 1910. године инжењер технике М. Смиљанић.

И чачански пивар Стеван Крен, који је поред пиварске Академије у Медлингу код Беча завршио и грађевинску школу, јавља се као аутор скица и неких планова за пивару и своје објекте у Пиварској улици. Тако на једном плану куће са три одељења пише: *Израдио Сџеван Крен 1908.*⁴⁵

На плану Бугарчића дућана из 1908. године и локала са собом Влајка Антонијевића у Кнез Михаиловој улици потписао се *Ињаић Карјер грађевинар* који је, изгледа, поред изградње објеката, правео и планове.

У времену између два светска рата као пројектанти објеката у Чачку јављају се Јан Дубави, Јован Ранковић, Бранко Петричић, Младен Прљевић, Мирко Младеновић, Милан Милошевић, окружни инжењери Милорад Протић и Љубомир Ивковић, као и општински инжењери Исидор Јањић и Сима Стамболић. Присутни су и професори Петар Поповић и Александар Дероко, руске емигранти Сергеј Попов и Александар Сторожев и чачански

[42] МИАЧ, К-22; Л 156+19.

[43] Лична документација

[44] Исто

[45] Породични архив Кренових, *Скице за кућу са три одељења у Пиварској улици*

предузимач Јаков Брушлија. На плановима кућа двадесетих година прошлог век јављају се и инжењери Добривоје Стевановић, Радомир Атанацковић и Драг. Пантовић.

Професор Петар Поповић је урадио план за адаптацију и преправку чачанске цркве, а његов асистент Александар Дероко план црквене ораде.

Јован Ранковић и Бранко Петричић раде пројекат за зграду нове Поште, а Мирко Младеновић за зграду Учитељског дома.

Београдски архитекта Младен Прљевић, родом из Ужица, урадио је тридесетих година прошлог века пројекат за Радуловића кућу у Карађорђевој улици.⁴⁶

Љубомир Ивковић ради пројекте за куће и локале двадесетих година, међу којима се посебно истичу планови за Дом за стара лица у Улици Краљице Марије (сада Улица епископа Никифора Максимовића), Љујића куће у Улици Цара Лазара, Мишовића кућу, своју и Обрадовића кућу у Учитељској улици, Чакаревића и Лозанића у Карађорђевој улици и Ђеловића сајцијску радњу на Великој пијаци.⁴⁷

Инжењер Исидор Јањић израдио је пројекте за већи број јавних и приватних објеката у Чачку, међу којима план за Градску тржницу (Зидану пијаци), Основну школу *Сџеја Сџејановић*, доградњу *Фабрике харџије*, план за магацин *Главної савеза земљорадничких задруга Србије* у Улици Краља Петра, план за куће браће Митровића у Пашићевој улици, Косаре Гавриловић у Булевару ослобођења, Андријане Аћимовића и свештеника Новице Милићевић у Улици Цара Душана, Милана Михаиловића и Гојка Спасића у Улици Цара Николе, већи број кућа у Улици Цара Лазара (сада Драгише Мишовића), Учитељској, Карађорђевој, Краља Петра, план за своју кућу у Курсулиној улици и план за споменик

изгинулим ратницима на Чачанском гробљу (сл. 21, 24).

Значајну пројектантску делатност у Чачку између два светска рата имао је руски емигрант, овлашћени грађевински инжењер Сергеј Попов, који је имао регистрован биро и радио пројекте за приватне куће, реконструкцију овчарско-кабларских манастира и конака и за неке јавне и мање индустријске објекте, као што је адаптација млина и складиште за Фабрику хартије. Он је израдио и план за Руско насеље на Авлациници са кућама у низу и пројекат за Руски дом у Чачку који, нажалост, није саграђен. Сергеј Попов је израдио и пројекте за кафану *Оријент* у Улици Цара Лазара (сада Драгише Мишовића), кафану *Три бајрема*, радионицу столарске задруге *Јујославија*, браварску радионицу са магацином за Властимира Ђирковића у Пашићевој улици и велики број пројеката за значајне приватне куће у Чачку (сл. 20). Посебно су вредни његови пројекти за куће Анке Милићевић, браће Вељовић, Драге Максимовић и Стајке Арсенијевић у Улици Краља Петра, Љубомира Милосављевића у Учитељској улици, трговца Ђорђа Павловића и многе друге.

Инжењер Милан Милошевић радио је планове за куће и неке јавне објекте у околини Чачка. Из сачуваних планова у Међуопштинском историјском архиву сазнајемо да је урадио пројекте за кућу Милана Јовановића у Улици Цара Душана 20, Вукашина Вучковића у Обилићевој улици, план за адаптацију Аћимовића куће у Ломиној улици и план за цркву у Коњевићима (сл. 25). На плану двојне Марковића куће у Улици Војводе Степе као пројектант се потписала Косара Финстербуш, рођена Марковић. Она је студије грађевине почела у Београду, а завршила у Лајпцигу где се удала и остала да живи.

Пројекат за Градски парк код расадника, сада Института за воћарство, израдио је инжењер Владе Јовановић из Београда 1933. године.

[46] Каталог изложбе *Архитекџа Младен Прљевић*, Ужице, 2013, 7-24.

[47] На основу личних истраживања и података добијених од ћерке инжењера Ивковића.

И у овом периоду су за поједине објекте пројекти наручивани у Београду и Загребу, а неки су доношени и из иностранства. Тако је чачански трговац Велимир Ерић план за кућу свога сина са ординацијом наручио у Београду код архитектке Јана Дубавог тек после спроведеног конкурса на коме су учествовала тројица београдских архитеката. Индустијалци и предузимачи Јаков и Радослав Брушлија план за црепану у Љубићу наручили су у Загребу код инжењера Ивана Менингера⁴⁸, а план доградње Фабрике хартије 1937. године израдио је инжењер Лујо Тунер у Београду.⁴⁹

Пројекат за зграду Финансијских надлештава у Чачку, који није реализован, израдила је вероватно пред сам рат 1940. или почетком 1941. године архитекта Јованка Бончић-Кателинић.⁵⁰

План за породичну капелу апотекара Аристида Јовановића на Чачанском гробљу урадио је највероватније његов брат, наш познати вајар Ђорђе Јовановић.

За неке приватне, па и јавне објекте, планови су доношени и из иностранства, као на пример план за Чачанску млекарну који је донет из Немачке.

Израдом планова између два светска рата, а нарочито пред рат, бавили су се и Јаков Брушлија који је завршио грађевинску школу у Минхену и Василије Сторожев, избеглица из Русије. Јаков Брушлија је пројектовао зграду за раднике млина у Хајдук Вељковој улици и своје куће у Улици Драгише Мишовића. Сторожев је био запослен као цртач у XIII железничкој секцији у Чачку, а радио је пројекте за приватне куће у Обилићевој и Цветној улици у Чачку.

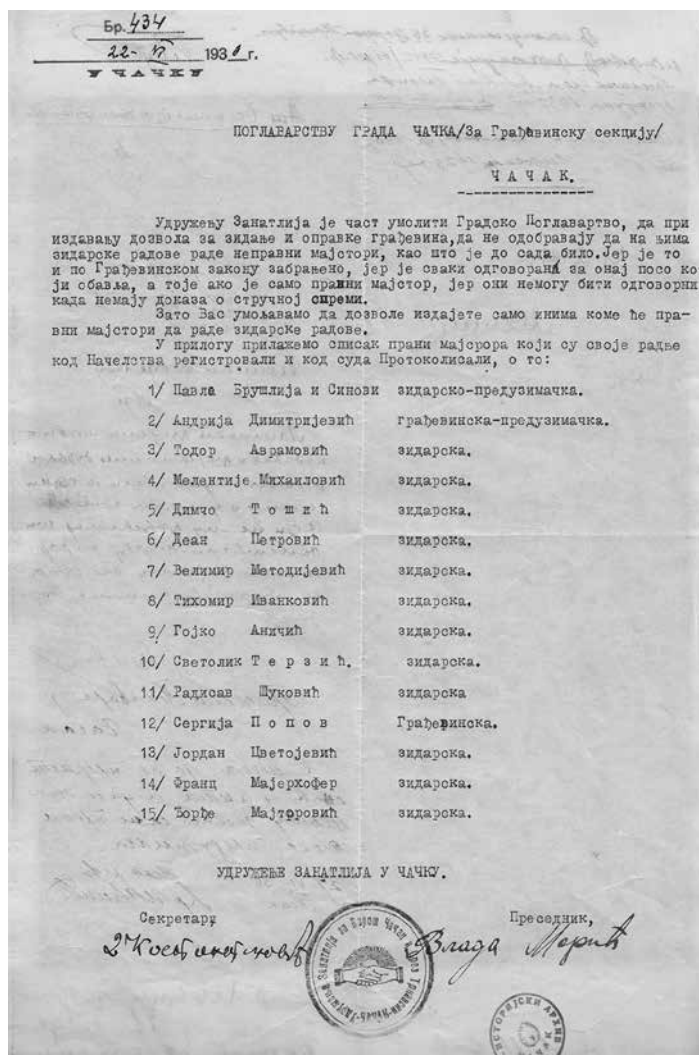
[48] План добијен од породице Јасић (Брушлија) у Београду

[49] МИАЧ, Градско поглаварство, К-48 б, Л-9.

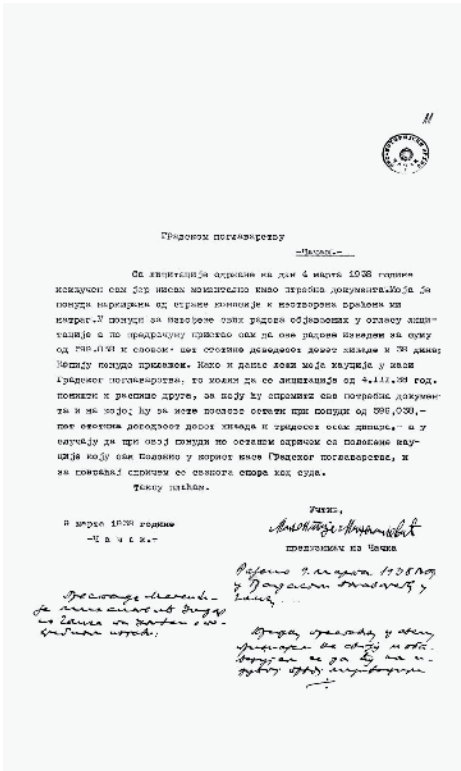
[50] Ђурђија Боровњак, „Пројекат за зграду Финансијских надлештава у Чачку, *Зборник радова Народној музеја у Чачку* XXXVII, Чачак, 2007, 201-205.

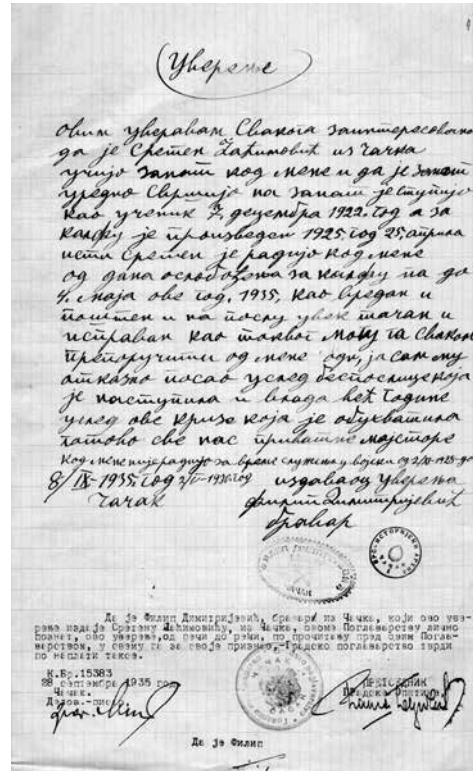
Сл. 1: Печат Занатског удружења за варош Чачак и Срез трнавски, МИАЧ, Градско поглаварство (ГП), К-10, Л-7, Ф-VI

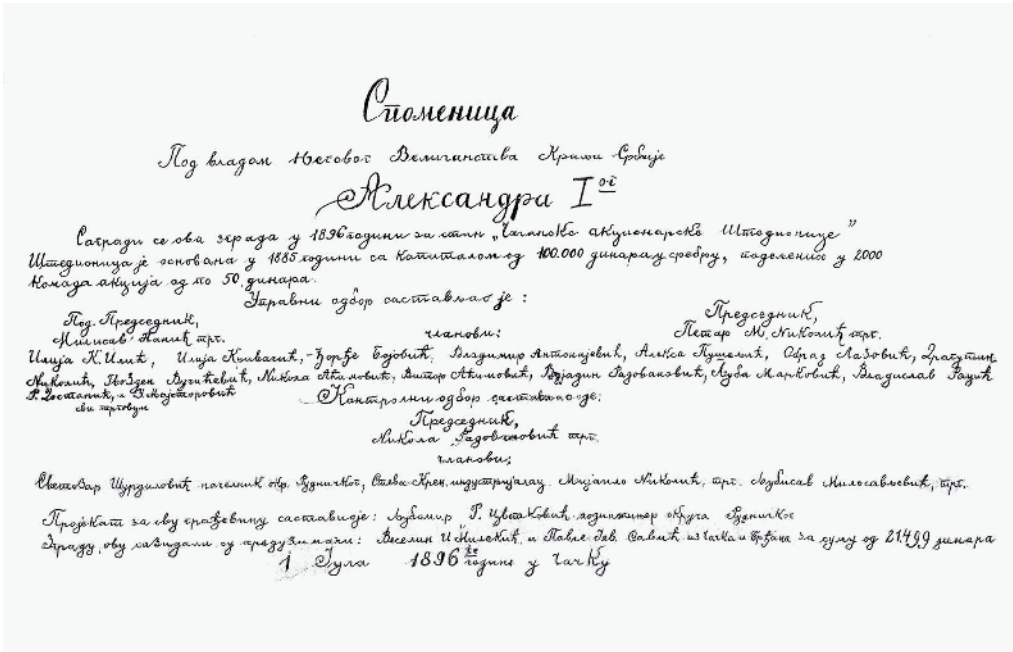
Сл. 2: Списак мајстора и предузимача 1931. год. У Чачку, МИАЧ, ГП, К-52, Ф-II, бр. 560.

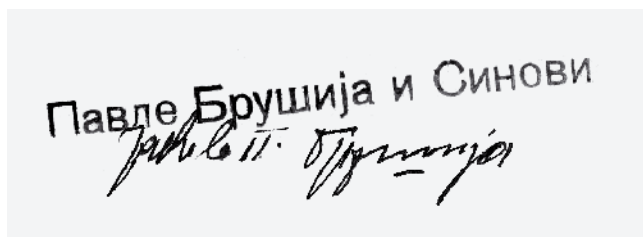
Сл. 3: Дојис Николи Духовачком у вези изградње Основне школе у Чачку, МИАЧ, ГП, К-15, Л-13.

Сл. 4: Понуда предузимача Мирка Здравковића за изградњу Тржнице у Чачку, МИАЧ, ГП, К-15, Л-16.

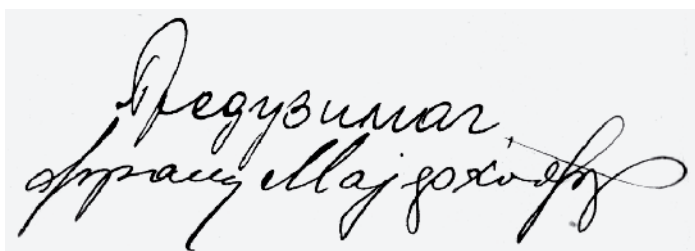

Сл. 5: Документ о изградњи Чачанске шћедонице 1896., њоридична документиација Првослава. Савића.

Павле Брушија и Синови
Павле II. Брушија

Сл. 10: Печат и предузетничке радње „Павле Брушија и синови“, породични архив Јасић (Брушија).

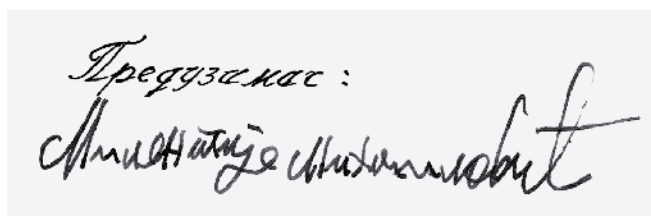
Предузимач
Франца Мајерхофера

Сл. 11: Пошћис предузимача Франца Мајерхофера, Пројекат куће Сјајке Филиповић, МИАЧ, ГП, К-486, Л-4.

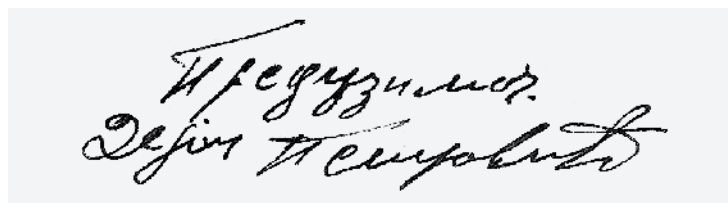
Тихомир Ивановић

Сл. 12: Пошћис предузимача Тихомира Ивановића, МИАЧ, ГП, К-486, Л-1.

Предузимач:
Миленија Михаиловић

Сл. 13: Пошћис предузимача Миленија Михаиловића, План куће Димирија Сјасојевића, МИАЧ, ГП, К-486, Л-10.

Предузимач
Дејана Перовић

Сл. 14: Пошћис предузимача Дејана Перовића, МИАЧ, ГП, К-20, Л-27.

ПРЕДУЗИМАЦ:
Гојко Аничич овлашћени
зидорски мајстор

Сл. 15: Пошћис ѓредузимача Гојка Аничича, Пројекат куће Вельовића, МИАЧ, ГП, К-2, Л-2, Ф-И

скица и пројекат:
Јов. Комачија
инж. индустрије

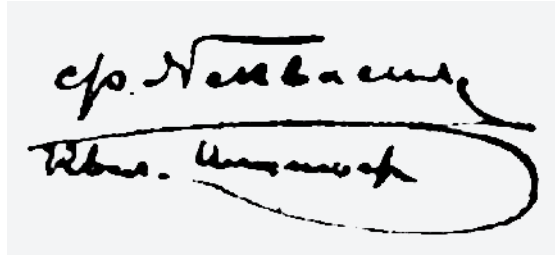
Сл. 16: Пошћис Јована Комачија ошћинској инжењера, План куће и имања Влајка Анћонијевића из 1888. године, ѓривајна збирка Ћирковић.

инж. индустрије
В. Прошћић

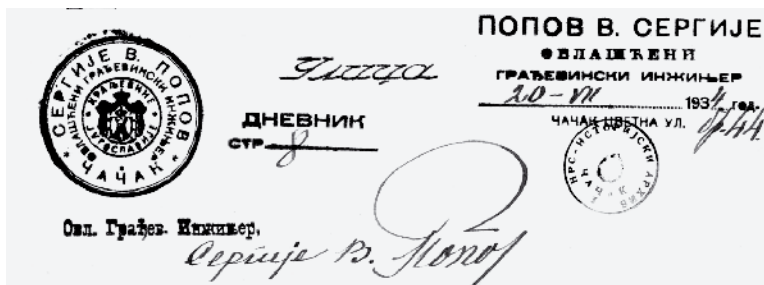
Сл. 17: Пошћис М. Прошћића, окружној инжењера, План дућана ѓри. Влајка Анћонијевића из 1902. године, ѓривајна збирка Ћирковић.

Ст. инж.
Л. Цвейковић
инж. индустрије
14. новембра 1894г
Зеница

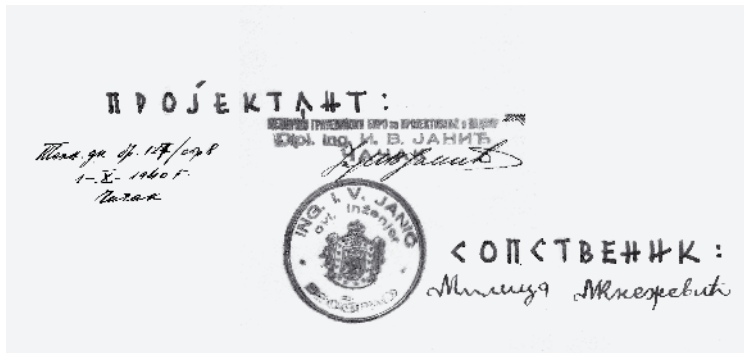
Сл. 18: Пошћис Л. Цвейковића, ѓодинжењера Окрућа рудничкој, МИАЧ, Кренов фонд, Коија ѓлана хошела „Крен“.

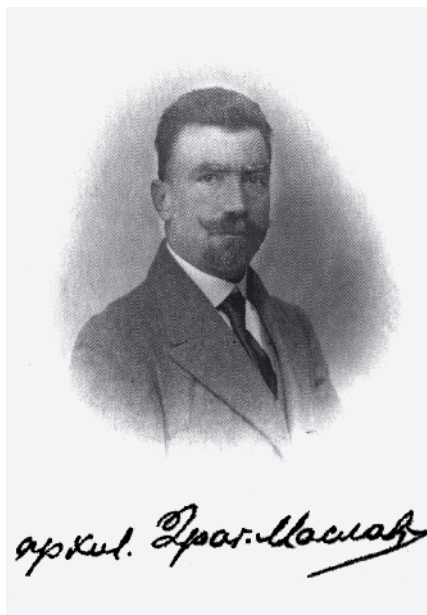
Сл. 19: Пошћис Фрања Неквисила пројекћанћа Пушељића куће, План куће Перише Весовића у Ломиној улици, иривайна збирка аушора.

Сл. 20: Пошћис и печаш Серјеја Појова, измећлице из Русје, пројекћанћа великој броја објекаћа у Чачку између два раћа, План Руској дома у Чачку, МИАЧ, ГП, К-25, Л-2, Ф-У.

Сл. 21: Пошћис и печаш инж. Исидора Јањића, пројекћанћа великој броја објекаћа у Чачку између два раћа, МИАЧ, ГП, К-486, Л-11.

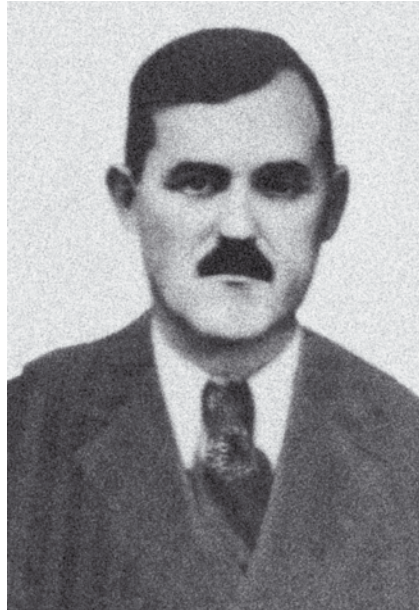
Сл. 22: Фоџографија и њојџис арх. Милорада Рувилића љројекџанџа Основне ,сада Економске школе у Чачку, Живковић Душица, Ахиџекџа Милорад Рувилић, Београд 2004, 6.

Сл. 23: Фоџографија и њојџис архиџекџе Драуџина Маслаћа, љројекџанџа зџраде Гимназије у Чачку, Маре Јанкова Груџић, Архиџекџа Драуџини Маслаћ (1875-1937), Београд 2006, задња корица.

Сл. 24: Фоџографија инжењера Исидора Јаџића љројекџанџа великоџ броја објекџа у Чачку између два райџа. Из љриваџне збирке љроф. Миодра Јаџимовића.

Сл. 25: Фоџографија инж. Милана Милошевића љројекџанџа великоџ броја објекџа у Чачку између два райџа, љриваџна збирка ауџора.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављена архивска грађа

Међуопштински историјски архив Чачак

МИАЧ, Кренов фонд

МИАЧ, Општина чачанска (1839-1934)

МИАЧ, Градско Поглаварство (1934-1944)

Породични архив Кренових

Породична збирка Ћирковића

Породична збирка Брушлија (сада Јасић)

Лична грађа арх. Милоша Радовановића

Часописи и зборници радова

Зборник радова Народног музеја у Чачку XXXVII, Чачак, 2007.

Зборник радова научног скупа *Богородица Градачка у историји српског народа*, Чачак, 1993.

Зборник радова *Вишевековна историја Чачка и околине*, Београд, 1994.

Зборник радова Народног Музеја у Београду, Београд, МСМЛIII

Изворник 1, Међуопштински историјски архив Чачак, 1984.

Изворник 5, Међуопштински историјски архив Чачак, 1998.

Литература

Бранко Перуничкић, *Чачак и Ђорђе Милановац, књига I и II*, Међуопштински историјски архив, Чачак, 1968.

Александар Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма XIX и XX век*, Београд, 2005.

Александар Кадијевић и Срђан Марковић, *Грађевинарство Лесковца и околине између два светска рата*, Лесковац, 1996.

Душица Живановић, *Архитектура Милораг Рувигић, живој и дело*, Београд, 2004.

Јанкова-Грујић М., *Архитектура Драјушин Маслаћ (1875-1937)*, Београд, 2006.

BUILDERS OF ČAČAK. CRAFTSMEN, ENTREPRENEURS AND DESIGNERS BEFORE THE SECOND WORLD WAR

In addition to the investors and contractors, special merits for the construction of buildings in Čačak belong also to craftsmen, entrepreneurs and designers.

In the first period after the liberation from the Turks and until the middle of the 19th century, the construction of important buildings in Čačak was entrusted to the masters from the south, from the present Macedonia.

From the mid-nineteenth century until the Balkan Wars and World War I, besides masters from the south, local and foreign masters were also increasingly engaged in construction.

A large number of masters from the south, from Ohrid, Kruševo, Debar and Prilep, stayed in Čačak with their families and transferred their knowledge to this area. Such are the examples of the families: Dimirijević, Trajković, Krstić, Tošević, Naumović, Ristić, etc.

In addition to the local masters and those who originated from the south, at the beginning of the 20th century and between the two wars, there were also masters who came from the outside, such as: Franz Mayerhofer, Ignjat Karger and Pavle, Jakov and Radoslav Brušlija.

For some specific and more recent types of crafts, such as carpentry, locksmith's and painting crafts, at the beginning there were masters hired from abroad, especially from Austria-Hungary, Germany and Italy and later also the local ones who first learned their craft somewhere else.

The entrepreneurship in Čačak was usually operated by more competent and better masters and representatives of reputable and wealthy families of Čačak such as Kren, Nikolić, Krivačić, Milikić, Aćimović and other.

The projects of major public buildings in Čačak were done by the Ministry of the Interior and later by the Ministry of the Construction in Belgrade and our then famous engineers and architects were hired to realize them. For some public and private buildings built from the second half of the 19th century until the Second World War other engineers were hired, both local and from other parts of the country, as well as from abroad. At the beginning of the 20th century, and especially between the two world wars, a large number of projects for private and some public buildings were done by the local engineers Isidor Janjić, Sergej Popov, Ljubomir Ivković and Milan Milošević.

Miloš RADOVANOVIĆ, PhD

LES CONSTRUCTEURS DE CACAK : LES MAÎTRES DE CONSTRUCTION, LES ENTREPRENEURS ET LES ARCHITECTES JUSQU'À LA DEUXIÈME GUERRE MONDIALE

En dehors de l'investisseur et du client pour la construction d'un bâtiment à Cacak, les mérites reviennent en particulier aux maîtres de construction, aux entrepreneurs et aux architectes.

Dans la première période, après la libération des Turcs et jusqu'à la Deuxième Guerre moitié du XIXème siècle, pour la construction des bâtiments d'importance à Cacak, on engagea des maîtres de construction du sud, de la Macédoine d'aujourd'hui. À partir de la deuxième moitié du XIXème siècle et même jusqu'aux Guerres balkaniques et jusqu'à la Première guerre mondiale, on engagea, en dehors des maîtres de construction du sud, de plus en plus des maîtres de construction du pays, mais aussi des maîtres de construction étrangers.

Un grand nombre de maîtres de construction du sud, d'Ohrid, de Krusevo, de Dobro et de Prilep resta vivre à Cacak avec leur famille afin de transmettre leurs connaissances dans ce milieu. Ainsi, comme exemples, on peut citer les familles : Dimitrijevic, Trajkovic, Krstic, Tosevic, Naumovic, Ristic et autres. En dehors des maîtres de construction du pays et ceux cités du sud au début du XXème siècle et de la période d'entre-guerre apparurent aussi les maîtres étant venus d'ailleurs, comme le sont : Frantz Mayerhoffer, Ignat Karger et Pavle, Jakov et Radoslav Bruslija.

Pour certains artisanats spécifiques et plus neufs comme le sont la menuiserie, la serrurerie et la maçonnerie, au début furent engagés des maîtres de construction venus d'ailleurs, surtout d'Autriche-Hongrie, d'Allemagne et d'Italie et, plus tard aussi, du pays, qui apprirent au début leur métier ailleurs. D'entrepreneuriat s'occupèrent d'habitude à Cacak des personnes plus compétentes et des maîtres et représentants des familles renommées et riches de Cacak, comme le sont les familles : Kren, Nikolic, Krivacic, Milikic, Acimovic et d'autres.

Les projets pour les bâtiments publics d'importance furent effectués au Ministère des affaires intérieures, plus tard de construction à Belgrade et pour eux furent engagés nos ingénieurs et architectes célèbres d'alors. Pour certains bâtiments publics et privés de la deuxième moitié du XIXème siècle et jusqu'à la Deuxième guerre mondiale furent engagés aussi d'autres ingénieurs du pays et d'ailleurs, parfois même de l'étranger. Au début du XXème siècle et particulièrement entre les deux guerres mondiales, un grand nombre de projets pour les bâtiments privés et aussi certains bâtiments publics, fut effectué par les ingénieurs du pays Isidor Janjic, Sergej Popov, Ljubomir Ivkovic et Milan Milosevic.

Milos RADOVANOVIC, DR